

ЕКОЛОГІЧНА І НЕЕКОЛОГІЧНА ОРІЄНТОВАНІСТЬ СПОСОБУ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9

ВЕРНІК О.Л.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

Обґрунтовується необхідність дослідження проблеми становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості. Розглядається питання екологічної і неекологічної орієнтованості особистості. Пропонується теоретична модель неекологічної орієнтованості особистості та її операціоналізація. В основу неекологічної орієнтованості покладено ідею відчуженості у відношеннях "Я" - оточуючий світ. Специфіка переживань неекологічних орієнтованих відносин особистості з середовищем визначається, з нашої точки зору, суб'єкт - об'єктивним сприйняттям складових цих відносин - «Я» і середовища. Екологічна орієнтованість являє собою конструкт, що ґрунтується на ідеї гармонії і грамонійності. Серед основних його характеристик - усвідомлюваність, прийняття себе, середовища, свого місця у середовищі, творче конструювання власного способу життя.

Ключові слова: *особистість, спосіб життя, екологічна орієнтованість, екологічна психологія, відчуження, гармонія*

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ И НЕЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОРИЕНТИРОВАННОСТЬ ОБРАЗА ЖИЗНИ ЛИЧНОСТИ КАК ПРОБЛЕМА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Обосновывается необходимость исследования проблемы становления экологически ориентированного образа жизни личности . Рассматривается вопрос экологической и неэкологической ориентированности личности . Предлагается теоретическая модель неэкологической ориентированности личности и ее операціоналізація . В основу неэкологической ориентированности положена идея отчужденности в отношениях "Я" - окружающий мир . Специфика переживаний неэкологических ориентированных отношений личности со средой определяется, с нашей точки зрения , субъект - объективным восприятием составляющих этих отношений - «Я» и среды . Экологическая ориентированность представляет собой конструкт, основанный на идее гармонии и грамоничности. Среди основных его характеристик - осознаваемость, принятие себя, среды, своего места в среде , творческое конструирование собственного образа жизни.

Ключевые слова: *личность, образ жизни, экологическая ориентированность, экологическая психология, отчуждения, гармония.*

Екологічна психологія – галузь психологічної науки і практики, яка бурхливо розвивається в Україні останні двадцять років. На початку 90-х років ХХ століття було сформульовано базові тео-

ретичні підходи, в основі яких лежать: ідея відносин «ЛЮДИНА-ПРИРОДА» і пов'язана з ним проблема розвитку та формування екологічної свідомості; ідея поведінки людини в предметному середовищі і пов'язані з цим проблеми екстремальних ситуацій, екозберігаючої і екодевіантної поведінки, комп'ютерної залежності та ін.; ідея екологізації освіти.

Разом з тим, на сьогоднішній день стає очевидним, що закладені в основу підходи у повній мірі не відображують проблематику екологічної психології. Зокрема, однією з центральних проблем сучасності в екопсихологічному контексті стає проблема становлення способу життя особистості. Вона розробляється останні роки лабораторією екологічної психології під керівництвом Ю. М. Швалба. Її введення в екопсихологічну проблематику не може бути вирішено «механічним» приєднанням до вже існуючої структури, а має призвести до її корінної перебудови, починаючи зі зміни предмета екологічної психології.

Саме спосіб життя, як форми організації життєдіяльності індивіда чи групи людей, дозволяє не тільки в новому контексті розглядати проблеми формування екологічної свідомості, поведінку людини в предметній середовищі або екологізацію навчального процесу, а й вирішувати нові як теоретичні, так і практичні завдання. Наприклад, проектування освітньої або професійного середовища життєдіяльності. У спосіб життя людини включаються і його свідомість, і його діяльність, і його особистість.

Більш того, як стверджує Ю.М. Швалб [6], саме життя людини, а не його свідомість чи психіка, стає об'єктом екологічної психології. Останні виявляються при цьому функціями життя. Причому, життя у філософсько-психологічному сенсі, як Буття, як усвідомлюваного і пережитого процесу її розгортання.

У найзагальнішому вигляді екологічну орієнтованість особистості можна розуміти як спрямованість на внутрішню гармонію і гармонізацію її відносин з навколишнім світом. Під «гармонією» ми маємо на увазі явище узгодженості різнорідних елементів, злагодженість цілого, яка походить від поєднання протилежних за якістю сутностей [7]. У роботах Гомера «гармонія» це згода, договір, мирна подія. Інший давньогрецький мислитель Алкмеон визначав «гармонію» як рівновагу протилежно спрямованих сил. В епоху Ренесансу та бароко гармонію продовжували описувати і тим іншим кліше – і як *concordia discors* («узгоджена неузгодженість»), і як *discordia concors* («неузгоджена узгодженість»). У європейській філософії поняття «гармонія» виступає як вира-

ження у сутнісному внутрішньому зв'язку зовнішніх альтернативних початків.

З більшості цих розумінь насамперед впливає, що гармонія не задана споконвічно, але є успішним результатом процесу узгодження. Неуспішний результат можна назвати, мабуть, дисгармонією.

Дане філософсько-естетичне визначення потребує уточнення та конкретизації психологічного змісту поняття гармонія.

Найчастіше особистісну гармонію розуміють у двох аспектах. По-перше, як узгодженість емоційного, інтелектуального, духовного і фізичного рівнів. По-друге, як узгодженість, іноді безконфліктність, в різних сферах життя людини. У публікаціях, оголошеннях про послуги, що надаються психологами-консультантами послугах можна зустріти словосполучення подібні до: «гармонія у стосунках – ключ до успіху»; «гармонія в сім'ї – шлях до щастя» і т.п.

В рамках психології особистості гармонію визначають комплексною характеристикою людини, яка виявляється у його мотиваційній і емоційній сферах, у здібностях, психічних процесах і поведінці [3]. У психології даним аспектом питання психологічного змісту гармонійності займалися К. Роджерс і А. Маслоу (гуманістичний підхід); В. Райх (тілесно-орієнтований підхід); А. Менегетті (онтопсихологічний підхід); Р. Ассаджіолі (психосинтетичний підхід); Л.І. Божович, Л.М. Собчик, Е.М. Александровська, О.Б. Орлов (радянська психологічна школа).

Серед ознак гармонійності особистості виділяють три групи: 1) узгодженість із собою і оточуючим світом; 2) адаптивно-корисне, стає, тривале, творче і економічне функціонування і розвиток індивіда, інших людей в різних життєвих середовищах; 3) психологічне, соціальне і духовне здоров'я. Високий рівень особистісної гармонійності відповідає не високим значенням показників, але їх «оптимальній» збалансованості.

У соціально-психологічному контексті [2], гармонія міжособистісних відносин являє собою взаємну задоволеність стосунками, постійний діалог, відкритість, контакт, настрої один на одного, турботу про благополуччя партнера, відмова від всякого маніпулятивного контролю та прагнення до переваги над ним, включення в самоцінний контакт. З іншого боку, дисгармонія міжособистісних відносин являє собою відсутність взаєморозуміння, довіри, несприятливий чуттєвий тон, що є відображенням дистанції між ними.

Згідно результатів досліджень у [2], в основі рівня гармонійності відносин лежить соціально-психологічна дистанція між суб'єктами взаємодії. Соціальна дистанція бачиться як ступінь і рівень розуміння, інтимності, який характеризує міжособові і суспільні відносини. Базу соціальної дистанції складають об'єктивні відмінності між соціальними групами, такі як соціальні, економічні, політичні, професійні, демографічні (П. Сорокін). До складових психологічної дистанції серед іншого включають довіру, спрямованість на контакт, спільні цілі і завдання, культурні традиції і норми тощо (А.Л. Журавльов, А.Б. Купрейченко).

У цілому, соціально-психологічна дистанція як основа гармонійності взаємин виявляється в переживанні й розумінні близькості (віддаленості) суб'єктами взаємодії, регулюється зовнішніми факторами (ситуацією взаємодії), їх особистісними особливостями і активністю. Складовими соціально-психологічної дистанції виступають: когнітивна, комунікативна, емотивна, поведінкова і діяльнісна. Когнітивна виражається ступенем взаєморозуміння, емотивна – співвідношенням сил, які зближують й видаляють почуття, комунікативна – ступенем довіри, готовністю передавати, одержувати і зберігати інформацію, відомості, що представляють особистісну значимість, поведінкова і діяльнісна – передбачає здійснення сумісної діяльності.

Однак, говорячи про гармонію, більшість дослідників і практиків акцентують свою увагу на зворотних явищах – кризах, конфліктах, фрустраціях, незадоволеності та ін. При цьому часто неявно покладається, що людина знаходить гармонію, якщо побудеться, переживе вищевказане.

На наш погляд, такий підхід у розумінні екологічної орієнтованості є не достатнім. Більше того, кризи, фрустрації, конфлікти є скоріше наслідком, ніж причиною неекологічної орієнтованості. В їх основі, ми вважаємо, лежить спосіб відносин між «Я» і навколишнім світом. Особистісні спотворення пов'язані з характером деформацій відносин з навколишнім середовищем. Про це як про основу людських неврозів пише К. Хорні [4]. Негативні відносини з середовищем виявляються в відчуженості.

Слід відзначити, що даний процес може бути керованим. Тобто ситуацію, в якій людина буде відчувати і переживати свою невідповідність середовищу можна створити штучно. Наприклад, у торгових центрах із красивими вітринами і бутіками з дорогими речами та фотографіями моделей. Тут усе зорганізується таким чином, що звичайна людина почуватиметься неповноцінною у порівнянні з тими, хто може дозволити собі спокійно купувати

коштовні речі, чи з тими «красунями» на фото, з якими порівнюють себе дівчата.

В результаті породжується тривога – внутрішній конфлікт між бажанням бути частиною середовища і відсутністю можливостей це здійснити. Звідси, переживання, типу «я – неповноцінний», «я – поганий». І, як результат, внутрішній конфлікт. Для його поверхового «вирішення» найпростіший шлях – відчуження себе, середовища, ескалація відносин з середовищем. Все це – неекологічно орієнтоване, оскільки не веде до зняття протиріч. Тобто тут можна спостерігати спробу вирішення внутрішнього конфлікту через зняття зовнішніх протиріч (наприклад, уникати торгових центрів або спеціально заробити гроші для можливості відчужити себе включеним до середовища, або піти на ринок, в «секонд хенд» і купити подібну річ, замітник).

Слідуючи емпіричній класифікації К. Хорні [5], можна виділити три типи неекологічно орієнтованих відносин. По-перше, «конкуренція» або «рух проти людей». Даний тип відносин характеризується установкою особистості на пригнічення або «перемогу над» оточенням. Один з панівних в сучасній масовій культурі стилів у ставленні до життя – т.зв. «американський» – знайшов своє відображення у вигляді досить популярної, в тому числі серед вітчизняної молоді, концепції «вінерів» (to win) і «лузерів» (to lose). По-друге, «приспосовання» або «рух до людей». У даному випадку мова йде про ігнорування «Я» на користь вимог середовища. Це може бути заради «дітей», «роботи», «майбутнього», ін. Людина ніби «розчиняється» в середовищі, втрачає своє активне, творче начало. У третьому, «уникнення» або «рух від людей». Домінуючим тут є бажання бути незалежним, а всі взаємодії з навколишнім середовищем переживаються через призму посягання на цю незалежність.

Відзначимо, що можна провести аналогію між зазначеними вище типами неекологічних орієнтованих відносин з середовищем і стилями поведінки у конфліктних ситуаціях, які розглядаються в двовимірній моделі К. Томаса і Р. Кіллена, заснованої на теорії управління Р. Блейка і Дж. Моутон [1]. Тобто можна бачити, що відносини з навколишнім середовищем аналогічним чином проявляються як на рівні особистісних переживань, так і на поведінковому рівні.

Специфіка переживань неекологічних орієнтованих відносин особистості з середовищем визначається, з нашої точки зору, суб'єкт – об'єктним сприйняттям складових цих відносин – «Я» і середовища. У ситуації «конкуренції», особистість визнає тіль-

ки свою суб'єктність, тоді як середовище стає для неї матеріалом, засобом, фактором, метою. Коли людина намагається бути поза середовища, він, з одного боку, сприймає середовище як активний елемент, як дещо, що чогось бажає від неї. З іншого боку, він сприймає себе, як активно чинить опір цим «бажанням» силу. Нарешті, в ситуації «руху до середовища», як вказує зокрема К. Хорні, природа інших істот не має для невротика ніякого значення. Йому тільки важливо відчувати себе прийнятним, важливим, необхідним іншим. Власне «Я» усвідомлюється як необхідний «гвинтик» – об'єкт – якогось «механізму» – об'єкту.

Разом з тим, в представленій моделі залишається ще один тип відносин – коли «Я» сприймається об'єктом, а середу – суб'єктом. Подібний тип ситуації найбільш характерно описується установкою «вони проти мене». Тут не мають значення бажання особистості, його дії, його «Я». У будь-якому випадку «Я» – «жертва», «нещасний». Вони – хочуть і шукають способи мене позбутися, завдають мені біль, принижують мене (рис.1).

	«Я»	Суб'єкт	Об'єкт
Середовище			
Суб'єкт		«Я» поза середовищем	Середовище проти мене
Об'єкт		«Я» проти середовища	«Я» до середовища

Рис.1. Модель неекологічно орієнтованості особистості у взаєминах із середовищем

Саму екологічну орієнтованість у способі життя особистості не завжди можна адекватно конкретизувати. Розглянемо декілька прикладів. Повне занурення у професійну діяльність безперечно призводить сучасну людину до гармонізації її відношень із професійним, й, можливо частково, із побутовим середовищем. Вона професійно зростає, удосконалюється, набуває поваги з боку співробітників, розвиває власне професійне середовище, поліпшує матеріальний стан тощо. З іншого боку, досить часто така залученість відбувається за рахунок відчуження, згортання інших сфер життя – особистої, освітньої, соціальної, природної.

Так звані «благі наміри» у вигляді, наприклад, бажання «відремонтувати» власну квартиру без урахування інтересів інших членів сім'ї (зокрема, дітей), чи навпаки, бажання дитини – під-

літка навести у своїй кімнаті «власний лад» часто-густо призводить до погіршення сімейних стосунків.

Представлений підхід щодо неекологічно орієнтованості особистості та неекологічно орієнтованого її способу життя дозволяє операціоналізувати процес його виявлення. Оскільки особистість «функціонує» у різних середовищах, відносини «Я» – Світ можна розглядати саме через відношення людини із конкретним середовищем її буття. «Я» людини не існує само по собі. Воно розвивається, змінюється завжди у контексті конкретних ситуацій у певних середовищах. Проблеми у відношеннях із середовищем завжди відображаються в «Я» людини, у типі і ступені його відчуження. Таким чином, за допомогою спеціально розроблених методик можна отримувати профіль неекологічної орієнтованості особистості, в якому буде відображено найбільш проблемне середовище та характер відчуженості у відносинах із ним, домінуючий тип відчуженості, загальний рівень відчуженості тощо. На основі таких даних можна більш точно підбирати методики корекційної роботи.

Тепер розглянемо, як пов'язані між собою екологічна та неекологічних орієнтованість. З викладеного вище випливає, що дисгармонія, як і гармонія, суть не даність, а результат побудови відносин особистості з середовищем в процесі її розвитку, результат узгодження різних елементів, результат побудови або утворення певної цілісності. Успішний даний процес чи неуспішний, він, у першу чергу, повинен бути усвідомлюваним. Доки особа не усвідомлює процесу, вона не може бути екологічно орієнтованою. При цьому її спосіб життя може бути як екологічним, так і неекологічним, тобто спрямованим як на підтримку власної екосистеми, так і на її руйнування. Перше уподібнює людини іншим живим організмам, друге – протиставляє його власному середовищі. Звідси випливає один важливий наслідок. У дитини немає, і не може бути як екологічної, так і неекологічних орієнтованості.

В основі прагнення до гармонії з собою і навколишнім світом лежить ідея прийняття як є, з усіма як позитивними, так і негативними характеристиками і якостями. Будь-яке заперечення, бажання «змінити окремі сторони світу / себе на краще» є, по суті, відмовою від прийняття, тобто неекологічних орієнтованими. Наприклад, проблема «зайвої ваги». У більшості випадків її рішення через дієти, заняття фізкультурою та ін. є не ефективними. Потрібно усвідомлювати, що «зайва вага» є складовою поточного способу життя, сформованих відносин із середовищами свого існування. Таким чином, вплив на дану характеристику без

урахування всіх складових може призвести до одного з двох результатів. По-перше, успішне зміна веде до підвищення внутрішнього напруження, збільшення витрачання внутрішніх ресурсів для підтримки змін, які не вписуються поточний спосіб життя. По-друге, невдача може стати причиною зниження самооцінки, виникнення внутрішнього конфлікту і ін. І перше, і друге – деструктивно впливають на особистість.

Скоріш за все, аналогічну ситуацію маємо і щодо середовища. Навіть успішні дії проти його окремих елементів ведуть до деградації, руйнування середовища. Однак, у прийнятті середовища «як воно є» існує певна проблема. Якщо людина може прийняти себе й бути внутрішньо «збалансованим», гармонійним і прийняти середовище, наприклад, соціально-політичне. Але, яким чином можна приймати дії керуючих цим середовищем, а отже й їх самих як його складову, коли такі дії часто-густо спрямовуються на руйнування, агресивізацію цього середовища? Іншими словами, якщо ситуацію із середовищем не намагатися змінити, то воно й в подальшому буде руйнуватися і руйнувати особистість. В якості прикладу можна розглянути міське середовище у мегаполісах сучасної України. Через управлінський персонал відбувається його несамовиті: забудова, вирубка дерев, «рекламазація» ландшафту.

Дійсні зміни в середовищі і особистості починають відбуватися при зміні особистістю свого способу життя в цілому. Цей процес може бути як стихійним (реактивним), так і творчим. Останнє і є екологічна орієнтованість. Вона має на увазі: усвідомлення і прийняття себе як є, прийняття середовища як є, бачення, проектування можливого свого місця в середовищі. Зміна способу життя спрямоване на створення «свого» місця середовищі. Саме по собі поява нового елемента змінює середовище.

Література

1. Шестаков В.П. Гармония как эстетическая категория. – М: Наука, 1973. – 256 с.
2. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. – М. : “Академический проект”, 2007. – 224 с.
3. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Хорни. М., 1993. С. 5–220
4. Thomas, K. W., Kilmann, R. H. Conflict Mode Instrument // Thomas, Kilmann. – Mountain View, CA: Xicom. – 1974.
5. Духновский С.В. Гармония и дисгармония межличностных отношений субъектов образовательного процесса / Сергей Витальевич Духновский // Дисс. ... доктора психол. наук. – Екатеринбург, 2012.

6. Мотков О.И. Психологическая гармония / Эл.ресурс: <http://psychology.rsuh.ru/motkov.html>

The necessity of the research of environmentally oriented lifestyle of the individual. The question of ecological and non-ecological orientation of the individual. A theoretical model is proposed environmentally unfriendly oriented personality and its operationalization . The basis of non-ecological orientation is the idea of alienation in the relationship of "Self" - the world around us . Specificity of experience -oriented non-environmental relations of the individual with the environment is determined , from our point of view , the subject - object perception components of these relations - the "Self" and the environment. Ecological orientation is a construct based on the idea of harmony. Among its main characteristics - conscious to , acceptance of self , environment , its place in the environment , creative design your own lifestyle.

Keywords : *personality , lifestyle , environmental orientation , environmental psychology , alienation , harmony.*